

ПОНЯТТЯ ТВОРЧОСТІ – МІЖ МІСТЕРІЄЮ ТА ІСТОРІЄЮ

В. Д. Піхорович

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут», Київ, Україна
fanja.new@gmail.com*

У статті здійснена спроба прослідкувати основні моменти становлення поняття творчості в історії філософії та в історії культури в цілому, роль релігії та науки в виведенні цього поняття.

Творчість зазвичай визначають як процес створення нового (дуже часто додають – якісно нового). Але намагання розглянути «нове» в відриві від «старого» і в такому вигляді покласти його в основу визначення творчості, є безперспективним.

На наш погляд, взагалі неможливо сформуванню поняття творчості через перелік ознак творчого процесу. Таким способом можна хіба що описати цей процес, але не можна зрозуміти, що таке творчість. Формування поняття творчості можливе тільки через генетичні його визначення, які розроблялися виключно в рамках так званого «діяльнісного підходу».

Підходячи до питання з точки зору діалектичного та історичного матеріалізму, автор в той же час критично оцінює позицію природничого матеріалізму щодо питання про природу творчості та підкреслює позитивний вклад ідеалістичної діалектичної традиції в його вирішення в рамках філософії та необхідність звернення до набутків політичної економії для його практичного вирішення. Автор стверджує, що єдиною адекватною формою творчості є колективне творення історії. Так було завжди, але в умовах економічних суспільних формацій, які ґрунтуються на розподілі праці, творення людини і історії здійснювалось швидше всупереч як завдяки свідомим діям людей, а тому творчість розглядали як здатність надприродну чи позаприродну.

На часі секуляризація і демістифікація творчості, її повернення у своє власне лоно – лоно суспільної діяльності людей, що неможливо без виведення уявлень про природу творчості на рівень філософського поняття, яке єдине може стати надійною основою створення реальної програми перетворення творчості в спосіб нормальної життєдіяльності людини в суспільстві.

Ключові слова: творчість, релігія, наука, діяльнісний підхід, форми творчості, колективне творення історії.

CONCEPT OF CREATIVITY – AMONG MYSTERIES AND HISTORY

V. Pihorovych

*National Technical University of Ukraine
«Kyiv Polytechnic Institute», Kyiv, Ukraine
fanja.new@gmail.com*

The article provides an attempt to follow the development of the concept of creativity in the history of philosophy and the history of culture as a whole. It also explores the role of religion and science in the development of this concept.

The creativity is usually defined as a process of creation of something new (very often it is added that it must be «new in quality»). But it would be just an attempt to see the new without its connection to the old and declare it the main feature of the creativity.

In our opinion, it is impossible to form the concept of creativity by enumerating the features of the process of creation. In this way, it is only possible to describe the process, but it will not help to understand creativity. The formation of the concept of creativity is possible only through its genetic definitions that have been developed in the framework of so-called «activity approach».

The author investigates the subject from the point of view of dialectical and historical materialism. However, he criticizes the position of naturalistic materialism on the matter. Moreover, the author highlights the positive impact of idealistic dialectical tradition on solution of the problem in the framework of philosophy. Also, he emphasizes the importance of political economy for practical solution. The author points out that the only adequate form of creativity is a collective creation of history. It has always been this way. However, providing social orders that are based on division of labour, creation of personality and history happened rather defying conscious actions of people, than as a result of them. Thus, creativity was understood as a supernatural or extra-natural ability.

Now, it's time to secularize and demystify the creativity. It has to be returned to its real source — to the social activity of people. However, it's impossible unless we bring the understanding of nature of creativity up to the level of the philosophical concept. Only this can become a reliable basis for creation of the real program of making creativity a usual way of person's life in society.

Keywords: creativity, religion, science, activity approach, forms of creativity, collective creation of the history.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Власне, поняття творчості на даний момент немає. Є, звичайно, як зараз люблять говорити, концепти, на кшталт «креативності», «інноватики», є десятки визначень творчості, але поняття творчості нема. На користь такого категоричного твердження наведемо всього один аргумент. Нам не вдалося серед дослідників творчості знайти жодного, який би не визначав творчість як процес створення нового (дуже часто додають – якісно нового). А такий підхід робить неможливим формування поняття творчості хоча б тому, що навіть з точки формальної логіки «нове» є поняттям співвідносним, і будь-яка спроба розглянути його в відриві від «старого» і в такому вигляді покласти в основу визначення творчості, була б рівнозначна спробі зрозуміти, що таке електрика, зосередившись на вивченні виключно позитивного заряду, чи намаганням зрозуміти, що таке розвиток (становлення), ігноруючи категорію заперечення.

Чи варто дивуватися, що панування «новаторської» теорії творчості супроводжується відповідною практикою, коли на звання творців претендують з одного люди, які бачать смисл творчості в руйнації всіх досягнень людської культури заради новизни, а з іншого боку їм протистоять ті, хто закликає до такої ж самої руйнації досягнутого, апелюючи до збереження чи відродження традиції.

На наш погляд, в принципі неможливо сформуванати поняття творчості через перелік ознак творчого процесу. Таким способом можна хіба що описати цей процес, але не можна зрозуміти, що таке творчість. Формування поняття творчості можливе тільки через генетичні його визначення, які розроблялися виключно в рамках так званого «діяльнісного підходу».

Незважаючи на очевидні недоліки практично всіх актуальних на сьогодні теорій творчості, в їх рамках напрацьована велика кількість неймовірно цікавого матеріалу для формування такого поняття. Але в реальності переважають уявлення, нерідко на грані забобонів, або й за цією гранню.

РЕЗУЛЬТАТИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

Що талант від бога – не просто розмовна формула, а майже все, що можуть сказати зараз про творчі здібності більш чи менш по суті. І проблема навіть не в тому, що так говорять ті вчені, які, підлаштовуючись під кон'юнктуру, стараються вгодити релігії. Адже, якщо замінити слово «бог» на слово «природа», від цього по суті нічого не зміниться. А якщо зміниться, то не на краще. Адже посилення на бога в гіршому випадку означає, що той, хто це говорить, не знає, яка природа творчості. А є ще кращий випадок – коли мається на увазі не бог давніх євреїв, стаж «творчої роботи» якого налічує всього шість днів (тому не дивно, що результат вийшов далекий від досконалості), а, скажімо, бог Спінози чи Гегеля, для якого творення виступало як спосіб існування. Причому, не його власного існування як чогось протилежного створеному, а існування субстанції.

Коли ж на місце бога ставлять природу, то в кращому випадку це буде означати, що вчені визнають, що вони не знають природи творчих здібностей людини, але дуже хочуть її взнати і планують прикласти до цього всіх зусиль. На жаль, більшість випадків – гірші. Представники природничих наук, жодна з яких, до речі, не вивчає природу в цілому, починають шукати природу творчості в частковостях, як правило, тих, які першими впадають в око.

Довгий час модною залишається генетична теорія походження таланту. І багато людей вірять, що здібності до музики чи математики дійсно можуть бути закодовані в ділянках дезоксирибонуклеїнової кислоти, які називають генами, точно так же, як колір очей чи, скажімо, гемофілія.

Свій вклад в уявлення про природу творчих здібностей внесли і сільськогосподарські науки. Коли говорять про селекцію талантів, ніхто не бачить в цьому нічого незручного. Тобто метод класифікації людей на творчих і нетворчих – це єдине, що може запропонувати зорієнтована на матеріалізм XVIII століття сучасна наука і система освіти, яка ґрунтується на принципах цього ж роду матеріалізму. І можна з впевненістю сказати, що така наука і така освіта й не зможуть запропонувати нічого кращого, оскільки вони виходять з того, що талант, здатність до творчості є «абстракт, притаманний окремому індивіду».

В цьому плані наука програє не тільки ідеалістичній філософії, а навіть релігії з її уявленням про божественне походження творчого начала в людині, оскільки релігія, хоча б на рівні уявлення, старається все-таки встановити зв'язок між індивідуальним та всезагальним. А без вміння встановити такого роду зв'язок розмову про творчість краще не заводити взагалі, оскільки творчість – це, в першу чергу, втілення всезагального в індивідуальному. Все інше – це деталі, які впливають із цього базового, тобто, найбільш абстрактного визначення.

Що ж стосується сходження від абстрактного до конкретного, то його не може забезпечити не тільки релігійне уявлення, але й характерний для сьогодишньої науки розсудок, який приречений на те, щоб блукати від одної абстракції до іншої. Яскравим прикладом такого блукання між абстракціями може служити той факт, що автори статті «Талант» як в україномовній, так і в російськомовній версіях Вікіпедії [8; 9], при тому всьому, що вони радикально розійшлися в трактуванні природи таланту (українські автори стверджують, що талант це «обдарованість» і «природний хист», а російські критикують як генетичну, так і божественну теорію походження таланту і посилаються на роботи І. А. Соколянського, О. І. Мещерякова і Е.В. Ільєнкова), однаково проводять класифікацію типів таланту, яку запропонував Г.Гарднер у книжці «Рамки розуму»:

Так от, цей американський вчений виділив сім типів таланту:

- «- вербально-лінгвістичний (відповідає за здатність писати і читати, властивий журналістам, письменникам і юристам);
- цифровий (характерний для математиків);
- просторовий (властивий дизайнерам та художникам);
- фізичний (їм наділені спортсмени та танцюристи, ці люди легше навчаються на практиці);
- особистісний (його також називають емоційним; відповідає за те, що людина говорить сама собі);
- міжособистісний (люди з цим талантом часто стають політиками, ораторами, торговцями, акторами);
- талант навколишнього середовища (цим талантом бувають наділені дресирувальники, землероби)» [8].

Зрозуміло, що з таким же успіхом можна до цієї класифікації додати, наприклад, клінінговий талант, притаманний прибиральницям, чи, скажімо, талант до введення людей в оману, притаманний дрібним шахраям, фахівцям з реклами, політичним діячам та багатьом вченим, які пишуть товсті книжки про предмети, в яких вони навіть не пробували розібратися по суті. І список цей можна продовжувати до нескінченності, особливо, якщо, вслід за автором цієї книги, ігнорувати навіть таку елементарну вимогу до операції поділу, як заборона здійснювати його одночасно за різними основами. Можна виділити безліч видів, підвидів і навіть окремих випадків людської діяльності і зафіксувати здатність їх виконувати краще за інших у вигляді абстракції того чи іншого виду таланту. На жаль, таким чином вчені не тільки не наближаються до пізнання його природи, але й якщо щось фіксують, то хіба що власну безпорадність і, якщо хочете, безталанність. Слово «безталанність» в даному випадку дуже вдале, оскільки воно наочно демонструє неможливість представити талант в вигляді абстракції. Воно показує, що талант не є властивістю окремого індивіда, і цілком не випадково це слово суголосне зі словом талан, тобто доля, щастя. І навіть якщо слово «безталанний» вживається в значенні «бездарний», як написано в словнику, *рідко* [7, 149], в той час як дуже нерідко талановитим не таланить, а таланить якраз бездарним, остання обставина тільки підкреслює необхідність створення таких умов, щоб кожний індивід міг розвинути всі свої здібності і таким чином відчути себе щасливим.

Гегель в «Лекціях з історії філософії», характеризуючи християнське уявлення про бога, протиставляє абстрактному «живе». При цьому абстрактне він називає «простим». А «живе», на його думку, відрізняється від абстрактного тим, що воно «володіє розрізненням всередині себе і в цьому розрізненні все ж знаходиться у себе». Гегель вважає, що християнський бог є такого роду «живий бог». Насправді ж, не тільки церковний християнський бог, але й спінозівський, і гегелівський філософський бог є все-таки абстрактне. Але це таке абстрактне, яке здатне розгорнутися в конкретне.

«Конкретне, – з точки зору Гегеля, – є всезагальне, яке диференціюється на особливі сторони, і в цьому, отриманому ним характері скінченного все ще залишається у самого себе нескінченним» [3, 91].

Гегелівський бог і є така розрізнена всередині себе всезагальність.

Звичайно, що реальний християнський бог значно простіший, точніше, зовсім простий, оскільки представляє собою абсолютне добро, абсолютну позитивність. Цим він прирікає себе на вічні муки, в порівнянні з якими ті муки, в яких згідно його прокляття, жінка повинна народжувати дітей, є ніякі не муки, а «суцільне задоволення». Не тільки тому, що родові муки тривають не так уже й довго, а тому що бог, який є абсолютне добро, більше нічого в принципі породити не мо-

же. В плані творчості перед ним має перевагу навіть така ж абсолютна абстракція заперечення, втілена тим же християнством в образі диявола, на що звернув увагу Гете в «Фаусті», вклавши в уста Мефістофеля знамениті слова «Я – тої сили часть, Що робить лиш добро, бажаючи лиш злого». Власне, вічне заперечення одиничного, перехід його з однієї форми в іншу і є способом реального зв'язку одиничного зі всезагальним, їх взаємопроникнення і взаємоперетворення. І немає ніякого іншого способу «творення» окрім перетворення одних форм в інші. Тобто, не опанувавши категорію перетворення, в принципі неможливо зрозуміти, що таке творчість. А, з іншого боку, неможливо не те, що опанувати, але й просто грамотно зафіксувати категорію перетворення, не оволодівши її найвищою формою – творчістю. Отаке «замкнуте коло». Причому мова йде не про оволодіння творчістю «в голові», як поняттям, а саме в дійсності – як формою діяльності. Мефістофелівське «Спочатку було діло» має куди глибший сенс, як зазвичай мають на увазі. Діло передує не тільки слову, але й думці, поняттю.

Хоча! Здається, саме тут треба шукати «розрив кола». Логічно діло і справді передує поняттю (матерія первинна, ідея вторинна – будь-який інший вихідний пункт дослідження творчості є безперспективним), але історично діло не тільки не передує поняттю (пам'ятаєте про архітектора і бджолу у Маркса!), але й взагалі не є чимось відмінним від поняття.

Власне, всі непорозуміння з розумінням творчості мають своєю причиною нерозуміння цієї простої обставини, що протиставлення поняття і предметної діяльності (хоча воно і має історичну основу в розподілі праці на розумову і фізичну, зафіксовану в поділі суспільства на економічні класи, один з яких приречений на так звану фізичну працю, а інший володіє монополією на управління, тобто на працю розумову) є лише видимістю. А будувати поняття (особливо, поняття про поняття) на видимості – дуже наївно, хоча може бути дуже модно. Поняття творчості виявилось розіп'ятим на хресті дуалізму також і тому, що реальна творчість була розірвана розподілом праці на фізичну та розумову. Істиною, дійсністю, яка ховається за розподілом праці на розумову та фізичну, є нагальна необхідність його ліквідації, яка виростає з самого розвитку технологічного розподілу праці, що приводить до появи машинного виробництва. Саме воно перетворює людину із деміурга-творця (тобто, ремісника¹) спочатку в механічний додаток до машини, яка поступово перетворюється у «розумну машину», диктуючи людині логіку її діяльності, перетворюючи її в споживача, тобто – щось рівно протилежне творцю.

Причому ліквідація розподілу праці не може мислитися як ідеал, як мета, якої треба досягти, а тільки як постійний процес подолання людиною власної обмеженості, обумовленої історично досягнутим рівнем розвитку її сутнісних сил.

Таким чином, справжній «живий бог» – це людина. Але, звичайно, не індивід, який сам по собі так мало є людиною, як мало є частиною тіла відірвана від тіла рука чи голова. Навіть «стоячи на плечах» суспільства, кожний окремий індивід є лише абстракцією людини, так би мовити, одномірною людиною. І точно так, як неможливо зібрати живий організм з окремих частин, так і суспільство не є сукупністю окремих індивідів. Навпаки, кожний окремий індивід зі всіма своїми здібностями і талантами є породженням суспільства, тобто історії. А от що стосується того, як саме відбувається це породження, то тут все не так просто, як може здатися.

Треба сказати, що сучасні уявлення про процес створення людини не так уже далеко пішли від тих, які були у авторів Ветхого завіту. І навіть якщо дорослі вже не сприймають всерйоз не тільки версії про те, що дітей приносять бузьки, чи що їх знаходять в капусті, але навіть і те, що людей можна зліпити з глини, сучасні люди в питанні про те, як «робляться діти», не виходять за межі ветхозавітних уявлень, оскільки дуже часто ототожнюють появу нової людини з актом народження дитини. Як там сказано в Біблії — «в муках ти будеш народжувати дітей своїх».

Насправді ж, власне людиною індивід стає тільки в міру свого включення в процес «добування в поті чола свого хліба свого». В цьому процесі, створюючи собі засоби до існування, людина створює сама себе, а також і бога – «за своїм образом і подобою», тобто в залежності від способу виробництва, який визначає устрій суспільства. В християнстві на зміну патріархальному богу-пастуху приходить демократичний бог-деміург.

З перетворенням християнства в інструмент духовного пригноблення в руках панівного класу християнський бог ще раз змінив професію – з ремісника перетворився в «царя небесного», що привело до неймовірної плутанини в розумінні природи творчості, до містифікації цього поняття, цим самим, до втрати поняття і заміни його туманними уявленнями, які продовжують панувати в головах людей і донині. Відбувається повернення до ветхозавітного, фактично варварського уявлення про магічну силу слова над природою. Тільки тепер творчою силою наділяється слово начальства. І це, не зважаючи на те, що в реальності нічого не змінилось. Не тільки в справі виробництва засобів до життя, але й у тих сферах, які офіційно стали відноситися до тво-

¹ Слово Деміург, тобто Творець (одне з найменувань бога в християнстві), в Давній Греції означало просто ремісника.

рчих. Точно так, як грецькі ремісники створили античні скульптури та храми, так і генії Відродження теж були ремісниками. До речі, К. Маркс в «Капіталі» зауважив, що головні винаходи, які обумовили промислову революцію, теж були зроблені простими робітниками: «...годинникар Уатт винайшов парову машину, цирюльник Аркрайт – прядильну машину, робітник-ювелір Фултон – пароплав» [5, 499].

Навряд чи було б розумно на цій основі робити висновок про те, що насправді творчою працею є не розумова праця, як гадають зазвичай, а фізична. Насправді розподіл праці і розвинутий товарний обмін приводить до того, що всяка індивідуальна праця (як фізична, так і розумова) втрачає не тільки творчий характер, але і будь-який життєвий сенс. І зовсім не випадково сенсом життя в умовах розвинутого товарного виробництва, яке Маркс називає капіталізмом, стає уникнення будь-якої праці. Звичайно, що це можливо тільки за умови паразитування на результатах чужої праці, що теж нерідко потребує чималих зусиль, вимагає неабиякої спритності, і навіть, якщо хочете, таланту. Ленін в своїй роботі «Імперіалізм як найвища стадія капіталізму» недарма називає тих ділків, які уміють направляти в свої кишені надприбутки, «геніями сучасної спекуляції» [4, 26]. Вони й визначають обличчя епохи імперіалізму.

Чи варто дивуватися, що в таких умовах «бог вмирає», а місце творчості заступає «креатив», тобто вміння конвертувати будь-які людські здібності в гроші. Власне, вмирає бог Спінози і Гегеля, і Мефістофелю стає не до сміху, оскільки глядач в опері може сприйняти його знамените «Ха-ха-ха» із «Пісні про блоху» як «закадровий сміх» і почне й собі «іржати». Що стосується релігійного бога, то він в цих умовах не вмирає, просто відбувається його «приватизація», у кожного тепер свій бог – в кого більш успішний, в кого менш, але право на існування має кожен.

Найсмішніше в цій ситуації було б пробувати «реанімувати бога», навіть коли йдеться про бога Спінози і Гегеля, тобто про філософське осягнення природи як творчого начала (Спіноза) чи такого ж методу осягнення всесвітньої історії (Гегель). Це було б рівнозначно тому, коли б хтось, будучи незадоволеним тим, що Гегель пояснює природу творчості, апелює до християнства, запропонував пояснювати природу творчого натхнення покровительством Аполлона чи прильотом Муз.

На часі повна секуляризація творчості, її «повернення до себе», тобто в лоно всесвітньої історії, яка після того, як вона «в особі християнства зробила цей крок вперед духу в його самосвідомості», встигла не тільки зробити ще один «крок вперед», здійснивши спробу реалізуватися в формі «живої творчості мас», але й відступила на «два кроки назад». Відповідно, зараз потрібна «робота над помилками», доки історія «готується взяти новий старт». Чи не найголовнішою з таких помилок, на наш погляд, була недостатня рішучість в питанні ліквідації розподілу праці.

Що стосується Давньої Греції, яка є батьківщиною не тільки сучасного мистецтва, але й того типу діяльності, який ми називаємо творчістю, в цілому, тобто культури (той факт, що в Давній Греції ще не існувало мистецтва як окремої форми суспільної свідомості, тільки підкреслює те, що не можна зводити творчість тільки до мистецтва), то про неї Гегель писав в «Лекціях з історії філософії», що греки «перетворили свій світ в рідний дім» [1, 187], і що «як греки знаходяться в себе вдома, так і філософія полягає саме в тому, щоби знаходитися в себе вдома, щоб людина була в своєму дусі і почувала себе затишно в себе» [1, 188].

У статті Д.Самардака «Проблема человека в творчестве Э.В. Ильенкова» [6, 15.] зустрічаємо зауваження, що були дві великі епохи в історії людства – Афіни та Радянський Союз. Як бачите, навіть епоха Відродження тут не згадується. І на наш погляд, автор має рацію. Давні Афіни найкраще відобразили перехід від докласового суспільства до класового, тобто розрізнення суспільного цілого всередині себе, СРСР – спроба повернення людини «до себе» шляхом ліквідації розподілу праці, тобто до повернення праці її творчої сутності. Спроба виявилася не надто вдалою, що не дивно як для першого разу. Дивно, швидше, інше, що не тільки західний світ, про який Гегель писав, що він відчуває себе у давніх греків «вдома», не впізнав у цій спробі продовження свого власного шляху, але й ті народи, які самі здійснювали цю титанічну спробу, замість того, щоб врахувавши і виправивши помилки, рухатися далі по шляху повернення «до людини», «додому», до людської культури, до творчості, почали наздоганяти тих, хто ще раніше звернув на манівці.

Якщо розглядати сучасний світ в запропонованому Гегелем ракурсі, то мало сказати, що в цього світу «не всі вдома» (до речі, вся так звана сучасна філософія при всьому її плюралізмі зводиться до одного – до відмови від так званого панлогізму, тобто від розуму, від пошуку істини); мусимо констатувати, що він просто на очах перестає бути придатним для життя. І тут нічого дивного – згадайте гелелівське «все дійсне розумне – все розумне дійсне». Переставши бути розумним, старий світ перестав бути дійсним. Для тих, хто не мислить собі світ інакшим, як він склався в період «передісторії», це означає «кінець світу». Для тих же, хто готовий поборотися

за те, щоб влаштувати світ на більш розумних началах – це тільки початок нового етапу великої роботи.

ВИСНОВКИ

Головний висновок, який варто було б зробити з першої невдалої спроби перейти від передісторії, де творчість можлива хіба що в формі більш чи менш глибокої містерії, до власне історії, для якої творчість (кажучи простіше, свідоме управління асоційованими індивідами своїми колективними силами) є адекватним способом існування, мусив би, на наш погляд, полягати в проясненні того, що «не святі горшки ліплять».

А прояснення для себе і для всіх цього нехитрого, на перший погляд, положення, і є найпершим кроком до свідомої демістифікації творчості – чи йде мова про становлення творчої особистості, чи про «живу творчість мас», яка, на наш погляд, є єдиною адекватною формою творчості, оскільки творчість по своїй суті є творенням історії і, а, відповідно, й людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гегель Г. В. Ф. Лекции по истории философии / Г. В. Ф. Гегель. – Кн.1. – СПб. : Наука, 1993. – 350с.
2. Гегель Г. В. Ф. Лекции по истории философии / Г. В. Ф. Гегель. – Кн. 2 – СПб. : Наука, 1993, 2000. – 480 с.
3. Гегель Г. В. Ф. Лекции по истории философии / Г. В. Ф. Гегель. – Кн.3. – СПб. : Наука, 1999. – 582с.
4. Ленин В. И. Империализм как высшая стадия капитализма / В. И. Ленин // Полное собрание сочинений. – Т. 27. – М. : Политиздат. 1973. – С. 299–426.
5. Маркс К. Капитал. т. 1. / К. Маркс // К. Маркс, Ф. Энгельс. Собрание сочинений. – Т. 23. – М. : Гос. изд-во полит. лит-ры, 1960. – 784 с.
6. Самардак Д. Проблема человека в творчестве Э. В. Ильенкова / Д. Самардак // Философия и молодость. Наш Ильенков. – М. : ЛЕНАНД, 2015. – С. 8–16.
7. Словник української мови : в 11 т. – Т. 1. – К. : Наукова думка, 1970. – С. 149.
8. Талант : стаття у Вікіпедії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Талант>
9. Талант : статья в Википедии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D1%82>

REFERENCES

1. Gegel', G. V .F.(1993) Lekcii po istorii filosofii. Kn.1.Sankt-Pererburg : Nauka
2. Gegel', G.V.F.(1993) Lekcii po istorii filosofii. Kn. 2. Sankt-Pererburg : Nauka.
3. Gegel', G.V.F. (1999) Lekcii po istorii filosofii. Kn.3. Sankt-Pererburg : Nauka.
4. Lenin, V. I. (1973) Imperializm kak vysshaja stadija kapitalizma. Poln. sobr. soch., izd. 5, t. 27. Moskva : Politizdat.
5. Marks, K., Jengel's, F. (1960) Kapital. t. 1. Sobr. Soch. t. 23. Moskva : Gos. izd-vo polit. lit-ry.
6. Samardak, D. (2015) Problema cheloveka v tvorchestve Je.V. Il'enkova. Filosofija i molodost'. Nash Il'enkov. Moskva : LENAND.
7. Slovnyk ukrainiskoi movy v 11 tomakh. (1970). T. 1.
8. Talant: stattia u Vikipedii (ukr). Access mode : <https://uk.wikipedia.org/wiki/Talant>.
9. Talant: statia v Vykypedyy (ru) Access mode : <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D0%BD%D1%82>

Стаття надійшла до редакції 25.05.2015 р.